

BAĞIMSIZLIĞININ 20. YILINDA AZERBAIJAN CUMHURİYETİ EKONOMİSİ

Elşen Resul oğlu BAĞIRZADE

Özet: Makalede bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan Ekonomisinde yaşanan temel eğilimler ve mevcut durum kapsamlı şekilde araştırma konusu yapılmıştır. Bu dönem zarfında ülkede 1991-1996 yılları arasında yaşanan ekonomik çöküş ve 1996 yılından başlayan ekonomik gelişim süreçleri temel makroekonomik parametrelere dayanılarak detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Araştırma sonucu, bağımsızlığın 20. yılında ekonomide elde edilen önemli başarılarla birlikte, bazı temel sorunların da yaşandığı ortaya çıkarılmış, bu konuda uygulanan hükümet politikaları değerlendirilmiş ve bazı politika önerileri sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Azerbaycan ekonomisi, Kafkasya, Türk Cumhuriyetleri, bağımsızlığın 20. yılı, dönüşüm ekonomileri.

The Economy of Azerbaijan Republic in its 20th Year of the Independence

Abstract: In this study, the main tendencies in Azerbaijan economy in the ppost-independence period, and its current situation are extensively analyzed. In this period, economic decline in 1991-1996 and economic development processes after 1996 is explained in detail in the light of the main macroeconomic parameters. The result of this research show that in the 20th year of economy, there are not only some important developments but also some problems to be solved. Therefore, the current government policies related to those problems are assessed and some suggestions related to those policies recommended.

Key words: Azerbaijan, the Economy of Azerbaijan, Caucasian, Turkish Republics, 20th Year of the Independence, Transition Economies.

Giriş

XX. yüzyılın sonlarına doğru Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ve çöküşü sonucu ortaya çıkan 15 bağımsız cumhuriyetten, aynı zamanda 5 yeni bağımsız Türk cumhuriyetinden biri de Azerbaycan Cumhuriyeti'dir. Doğu ile Batı, dolayısıyla Doğu Türklüğü ile Batı Türklüğü arasında bir köprü (veya kapı) görevi üstlenen, zengin doğal kaynaklara, gelişmiş insan potansiyeline ve büyük jeostratejik öneme sahip Azerbaycan'ın XX. yüzyılda ikinci defa bağımsızlığını kazanmasından bu yana 20 yıl geçmiştir. Geçen zamanın genel bir muhasebesini yaptığımızda, bu dönem zarfında ülke hayatının çeşitli alanlarında yaşanan ciddi sıkıntılarla birlikte, önemli başarıların da elde edildiğini görmekteyiz. Aynı zamanda, doğal olarak yaşanan bu süreçler ülkenin ekonomik hayatında daha belirgin bir şekilde kendini göstermiş veya çoğu zaman hayatın bu alanıyla doğrudan bağlantılı bir şekilde gelişmiştir. Bu bakımdan Azerbaycan'ın son 20 yılına daha iyi ışık tutmak adına, bu makalede

bağımsız Azerbaycan'ın ekonomik gelişiminin kapsamlı şekilde ele alınması amaçlanmıştır.

Makale beş temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde makroekonomik parametrelerin gelişimi ışığında bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan ekonomisinde yaşanan temel eğilimler ortaya çıkarılmış, ikinci bölümde Azerbaycan ekonomisinde yaşanan mevcut temel sorunlar ele alınmış, üçüncü bölümde yaşanan sorunların çözümü amacıyla hükümetler tarafından uygulanan stratejiler ve politiklar sunulmuş ve onların sonuçları değerlendirilmiş, dördüncü bölümde ekonomide yaşanan tüm bu süreçlerin sonucu olarak bağımsızlığının 20. yılında temel kantitatif ve kalitatif parametreler üzerine Azerbaycan Ekonomisinin dünyadaki konumu gösterilmiş ve beşinci bölümde en son gelişmelere dayanarak Azerbaycan ekonomisinde geleceğe yönelik beklentiler ortaya koyulmuştur. Aynı zamanda, makalenin sonunda Azerbaycan ekonomisinde yaşanan sorunlara yönelik politika önerileri de sunulmuştur.

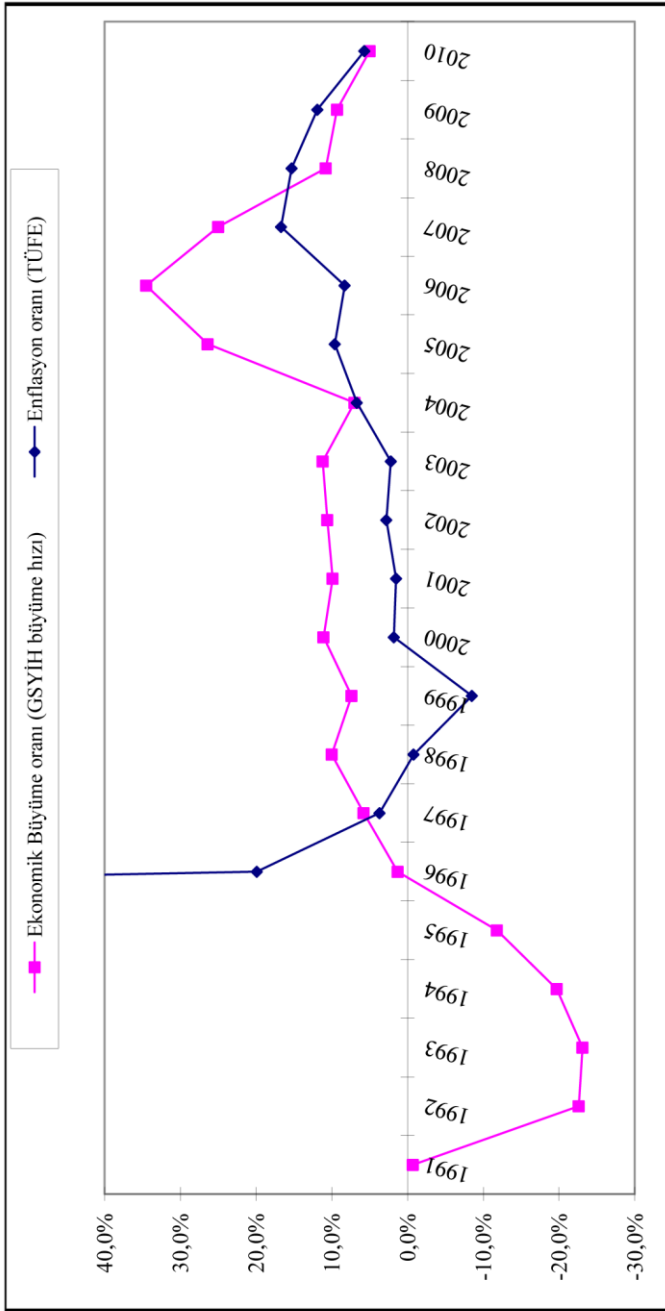
1. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Ekonomisinde Yaşanan Temel Eğilimler

Bağımsızlık döneminde Azerbaycan ekonomisinin gelişimini kapsamlı şekilde ele aldığımızda, bu süreci konjunktürel açıdan aşağıdaki aşamalara ayırabiliriz:

- 1991-1996 yılları arası kriz dönemi
- 1996-2004 yılları arası istikrar dönemi
- 2004-2008 yılları arası yükseliş dönemi
- 2008'den başlayarak nisbi yavaşlama dönemi

Tablo 1'de de sunulduğu gibi Azerbaycan'da 1991-1996 yılları arasında yüksek eksi ekonomik büyüme ve enflasyon, 1996-2004 yılları arasında istikrarlı ekonomik büyüme ve tek rakamlı enflasyon (hatta 1998-1999 yıllarında deflasyon), 2004-2008 yılları arasında dünyada ender rastlanan ekonomik büyüme ve çift rakamlı enflasyon, 2008'den bu tarafa ise dünya ekonomik konjunktüründeki daralmanın da etkisi ile, nisbi yavaşlama dönemi yaşanmıştır. Doğal olarak, 1991-2010 yılları arasında ekonominin temel göstergeleri de bu aşamalara uygun değişmiştir ki, onlar da detaylı biçimde aşağıda ele alınacaktır.

1991 yılından bu tarafa Azerbaycan'da makroekonomik gelişmelerin genel analizini yaptığımızda, Eski Sovyetler Birliği döneminde oluşmuş ekonomik ilişkilerin hızla çözülmesinin siyasal sorunlarla da birleşmesi sonucu bağımsızlığın ilk yıllarında ciddi makroekonomik dengesizliğin ortaya çıktığını, Azerbaycan hükümetinin IMF ile birlikte hazırlayarak uygulamaya koyduğu Ekonomik ve Mali İstikrar Programı sonucu 1996 yılından itibaren ekonominin belli bir raya oturduğunu, 2004'den dünya ekonomik konjunktüründeki hızlı genişleme, petrol fiyatlarının yükselmesi, ülkeye büyük hacimli "petrodolar" akımının başlanması ve ekonomik ve sosyal alanda kapsamlı devlet

Tablo 1. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan'da Ekonomik Konjunktür¹

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu ve Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası

¹ 1991-1995 yılları arası dönemde enflasyon oranları sırasıyla %106,6, %912,3, %1129,1, %1663,5 ve %411,8 olmuştur.

programlarının uygulamaya konmasıyla makroekonomik göstergelerde sıçrayışlı yükselişlerin yaşandığını, 2008'den itibaren ise dünya ekonomik krizi ve petrol fiyatlarındaki ciddi düşüşün etkisi ile bu sürecin belli bir yavaşlamaya geçtiğini görmekteyiz. Yaşanan tüm bu süreçler temel makroekonomik göstergeler bazında detaylı bir şekilde aşağıda incelenmeye çalışılacaktır.

1.1. “Gayrisafi Yurtiçi Hasıla” (GSYİH)

Tablo 2’de 1991-2010 yılları arası dönemde Azerbaycan’da GSYİH göstergesi ve onun yapısal değişimi sunulmuştur. Tablo 2’de görüldüğü gibi 1991-2010 yılları arasında bağımsızlık döneminde GSYİH hacmi, ekonomi 74 defa büyümüştür. Aynı zamanda GSYİH hacmi ekonominin istikrarlı gelişim gösterdiği 1996-2004 yılları arasında 2,4 defa, yüksek ekonomik büyümenin yaşandığı 2004-2008 yılları arasında 5,6 defa, 2004-2010 yılları arasında ise yaklaşık 6 defa büyümüştür.

GSYİH hacmindeki bu artış, doğal olarak kişi başına GSYİH göstergesine de yansımıştır. Şöyle ki, Tablo 2’e baktığımızda, 1991 yılında 98,3 dolar olan kişi başına GSYİH göstergesinin yaklaşık 59 defa artmakla 2010 yılında 5797,8 dolara ulaştığını görmekteyiz. Sadece 2004-2010 yılları arasında bu göstergede 5,5 defadan fazla artış yaşanmıştır.

20 Eylül 1994 yılında imzalanan ve Azerbaycan’ın temel petrol rezervlerinin uluslararası şirketlerle birlikte işlenmesini öngören “Asrın Anlaşması” ve onu takip eden diğer petrol ve doğalgaz anlaşmalarının yürürlüğe girmesiyle (özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol, Bakü-Tiflis Erzurum doğalgaz boru hatlarının döşenmesi) zamanla bu sektörün ekonomideki rolü yükselmiş ve 2000’li yıllarda daha belirgin hale gelmiştir. Tablo 2’den de görüldüğü gibi 2010 yılında GSYİH’nın yüzde 55,6’ı petrol, yüzde 44,4’ü ise petrol dışı sektörlerden oluşmaktadır.

Tablo 2. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan'da GSYİH Göstergeleri ve Yapısal Değişimi

Göstergeler	1991	1996	2004	2008	2010
GSYİH, milyar \$	0,7	3,2	8,7	48,9	51,8
Kişibaşına GSYİH, \$	98,3	416,2	1048,5	5603,3	5797,8
GSYİH:					
- Petrol GSYİH, %	-	-	38,5	62,1	55,6
- Petrol dışı GSYİH, %	-	-	61,5	37,9	44,4
GSYİH:					
- Sanayi, %	-	25,8	38,3	58,5	52,6
- Tarım, %	-	25,0	11,0	5,6	5,3
- Hizmetler, %	-	49,2	50,5	35,9	42,1
GSYİH:					
- Kamu sektörü, %	85,0	62,0	26,5	15,5	18,8
- Özel sektör, %	15,0	38,0	73,5	84,5	81,2

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu

Azerbaycan'da GSYİH'nin oluşumuna geleneksel sektörler açısından baktığımızda, 1996-2010 yılları arası dönemde yine petrol sanayisinin hızlı gelişiminin de etkisiyle sanayi sektörünün GSYİH'deki payı ciddi şekilde yükselmiş, tarım sektörünün payı ise düşmüştür. Tablo 2'de 2010 yılı verilerine baktığımızda ise, GSYİH yüzde 52,6'sının sanayi, yüzde 42,1'nin hizmetler, yüzde 5,3'nün ise tarım sektöründe oluştuğunu görmekteyiz.

Bağımsızlık sonrası dönemde ekonomide dönüşüm sürecinin yaşanması GSYİH'nin oluşumunda da kendini göstermektedir. Şöyle ki, Tablo 2'de de sunulduğu gibi bu dönemde yapılan özelleştirme ve piyasa reformlarının sonucu GSYİH'nin oluşumunda kamu sektörünün payı hızla düşerek 2010 yılında yüzde 18,8'e inmiştir.

1.2. Enflasyon

Tablo 1'de sunulduğu gibi, bağımsızlık dönemi Azerbaycan'da enflasyon oranlarının seyrine baktığımızda, ilk önce keskin üretim düşüşü ve geleneksel dış ekonomik ilişkilerin hızla çözülmesi nedeniyle ortaya çıkan kıtlık durumu ile gevşek mali ve parasal politikaların birleşmesi sonucu 1991-1996 yılları arasında 3-4 rakamlı enflasyon sürecinin yaşandığını görmekteyiz. Fakat o dönemde uygulamaya konulan Ekonomik ve Mali İstikrar Programı çerçevesinde izlenen sıkı parasal ve mali politikalar sonucu bu sürecin önüne geçilmiş, hatta 1998-1999 yılları arasında ülke ekonomisinde deflasyon süreci bile yaşanmıştır (Memmedov, 1998, ss. 36-37, Hüseynova, 2001, ss. 10-12, Aras, 2005, s. 45). Aynı zamanda ülkede 2000-2006 yılları arasında tek rakamlı düzeyde devam eden enflasyon süreci, hızlı ekonomik büyüme ve genişletici parasal ve mali politikaların izlenmesi, özellikle de kamu harcamalarının hızlı

artışı gibi etkenler dolayısıyla 2007-2009 yılları arasında yeniden çift rakamlı düzeye yükselmiş, 2010 yılında ise yüzde 5,7'ye düşmüştür.

1.3. İstihdam

Azerbaycan'da 1991-1996 yılları arası yaşanan kriz döneminde reel olarak istihdam düzeyi ciddi bir biçimde düşse de, bu süreç istatistiklere yansımamış ve gizli işsizlik yaygın hale gelmiştir. Ama buna rağmen, Tablo 3'den de gördüğümüz gibi, yine de 1991-1996 yılları arasında istihdamda 45 bin civarında artış olduğu kayıtlara geçmiştir. Ekonominin istikrarlı sürece girdiği 1996-2004 yılları arasında ise bu artış 122 binden fazla olmuştur. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisinde en fazla istihdam artışı ise doğal olarak yüksek ekonomik büyümenin yaşandığı 2004 yılı sonrası dönemde yaşanmıştır. Şöyle ki, Tablo 3'e baktığımızda 2004-2010 yılları arasında istihdamda 520 bin, diğer ifadeyle 1991-2004 yılları arası dönemde olduğundan yaklaşık 7 defa fazla artış ortaya çıktığını görmekteyiz. Sözügeçen artış işsizlik oranına da etki yapmış ve 2004 yılında yüzde 8,4 olan işsizlik oranı, 2010 yılında yüzde 5,6'ya gerilemiştir.

Tablo 3. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan'da İstihdamın Temel Göstergeleri ve Yapısal Değişimi

Göstergeler	1991	1996	2004	2008	2010
Toplam işgücü, bin kişi	3736,0	3718,6	4157,8	4373,5	4587,4
Toplam istihdam, bin kişi	3732,0	3686,7	3809,1	4111,0	4329,1
İşsizlik oranı, %	0,1	0,8	8,4	6,0	5,6
Toplam istihdam:					
- Kamu sektörü, %	70,7	50,1	31,8	30,7	26,4
- Özel sektör, %	29,3 ¹	49,9	68,2	69,3	73,6
Toplam istihdam:					
- Sanayi, %	12,7	7,7	6,9	7,1	7,4
- Tarım, %	30,9	31,8	39,5	38,4	39,8
- Hizmetler, %	56,4	60,5	53,6	54,5	52,8

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu

İstihdamda yaşanan diğer bir eğilim, kamu sektöründe çalışanların oranının hızla azalması, özel sektörde çalışanların oranının ise hızla artmasıdır. Tablo 3'den de görüldüğü gibi kamu sektörünün istihdamdaki payı 1991 yılında yüzde 70,7, 1996 yılında yüzde 50,1, 2004 yılında yüzde 31,8, 2008 yılında yüzde 30,7, 2010 yılında ise yüzde 26,4 olmuştur. Bu eğilim, bağımsızlıktan sonra ülkede özel sektörün gelişimini ve Sovyet döneminden kalma "devletin istihdam kapısı olma" özelliğinin gittikçe ortadan kalktığını göstermektedir.

¹ Kamu sektörü dışında çalışanlar anlamında.

GSYİH'nın sektörler açısından oluşumuna baktığımızda, Azerbaycan'ın bir sanayi ülkesi olduğunu görsek de, istihdamın sektörel dağılımında durumun tamamen farklı olduğu karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki, Tablo 3'den de görüldüğü gibi, bağımsızlık döneminde toplam istihdamda sanayinin payı gitikçe azalmış ve 2010 yılında hizmetler sektörünün payı yüzde 52,8, tarım sektörünün payı yüzde 39,8 olduğu halde, sanayinin payı yüzde 7,4 olmuştur. Bunun temel nedeni ekonomide büyük paya sahip petrol sanayisinin emekyoğun olmamasıdır. Aslında ülkede yüksek ekonomik büyümenin orantılı istihdam yaratıcı etkisinin bulunmamasının temel nedeni de bu olmaktadır.

1.4. Faiz

Tablo 4'de bağımsızlık dönemi Azerbaycan ekonomisinde konjunktür devreleri açısından faiz oranlarının değişimine baktığımızda, 1991-1996 yılları arası devrede yüksek enflasyon ve üretim düşüşleri nedeniyle faiz oranları ciddi biçimde değişiklik arz etmiş olsa da, genellikle yüksek düzeylerde seyretmiştir. Ekonominin istikrarlı gelişim gösterdiği 1996-2004 yılı arası dönemde Merkez Bankası reeskont oranları yüzde 20'lerden yüzde 7'lere kadar düşürülmüş, 2004-2008 yılları arasında ekonominin ciddi bir biçimde ısınması nedeniyle bu oran nisbi olarak yükseltilmiş, 2008 yılı dünya ekonomik krizinden sonra ise yeniden ciddi şekilde düşürülmüştür. 2011 yılının şubat ayından itibaren ise enflasyonla mücadele politikası çerçevesinde reeskont oranları gittikçe yükseltilerek, şuanki yüzde 5,25 düzeyine ulaştırılmıştır. Bu dönemde ticari bankalarda mevduat ve kredi faiz oranları da benzer seyir izlemiştir. Fakat bağımsızlık sonrası dönemde bu oranlar ciddi bir şekilde düşürülse de, hala gelişmiş ülke ekonomileri ile kıyasladığımızda önemli ölçüde yükseklik arz etmektedirler. Bu ise reel sektörün finansmanı, diğer ifadeyle reel sektörün finans kaynaklarına ulaşımı açısından ciddi sorun olarak kalmaktadır.

Tablo 4. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan'da Faiz Oranları

Göstergeler (yıl sonuna)	1991	1996	2004	2008	2010
Merkez Bankası reeskont oranları	-	20	7	8	3
Ortalama mevduat(ulusal para) faiz oranları	-	20,3	6,9	11,6	11,1
Ortalama mevduat(yabancı para) faiz oranları	-	13,5	9,4	8	11,6
Ortalama kredi(ulusal para) faiz oranları	-	-	15,6	17,5	16,4
Ortalama kredi(yabancı para) faiz oranları	-	-	19	14,5	17,3

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası

1.5. Döviz Kuru²

Azerbaycan'da döviz piyasasının oluşum süreci 15 Ağustos 1992 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti ulusal para birimi olan Manat'ın tedavüle çıkarılmasıyla başlamıştır. Manat'ın tedavüle çıkarıldığı ilk yıllarda onun değerinin korunmasıyla ilgili devlet tarafından etkili önlemler alınmış olsa da, kısa sürede ülkenin ithalata bağımlı hale gelmesi, bankacılık sektöründe yaşanan iflaslar v.s gibi etkenler 1993-1995 yılları arasında Manat'ın ciddi oranda değer kaybetmesi sonucunu doğurmuştur. Fakat uygulanan Ekonomik ve Mali İstikrar Programı 1996-1998 yılları arasında Manat'ın nisbi değer kazanmasına olanak sağlamıştır (Müzefferli, 1999, ss.120-125, Memmedov, 1998, ss.98-99, Hüseynova, 2001, s. 56). Ama yine de 1998 yılı Rusya ekonomik krizi, 1999 yılının ortalarından ihracatı teşvik amaçlı dalgalı kur rejimine geçiş gibi etkenlerden dolayı, Tablo 5'den de gördüğümüz üzere Manat ciddi bir biçimde değer kaybetmeye başlamış ve bu süreç 2004 yılına kadar devam etmiştir. Fakat 2004 yılından başlayarak ülkeye büyük hacimli "petrodolar"ların girişi ve ekonomik büyüme ve artan devlet harcamalarının enflasyonist baskısı ile mücadele çerçevesinde Merkez Bankası tarafından uygulanan politikalar dolayısıyla Manat yabancı paralar karşısında değer kazanmaya başlamıştır ve bu süreç hala devam etmektedir.

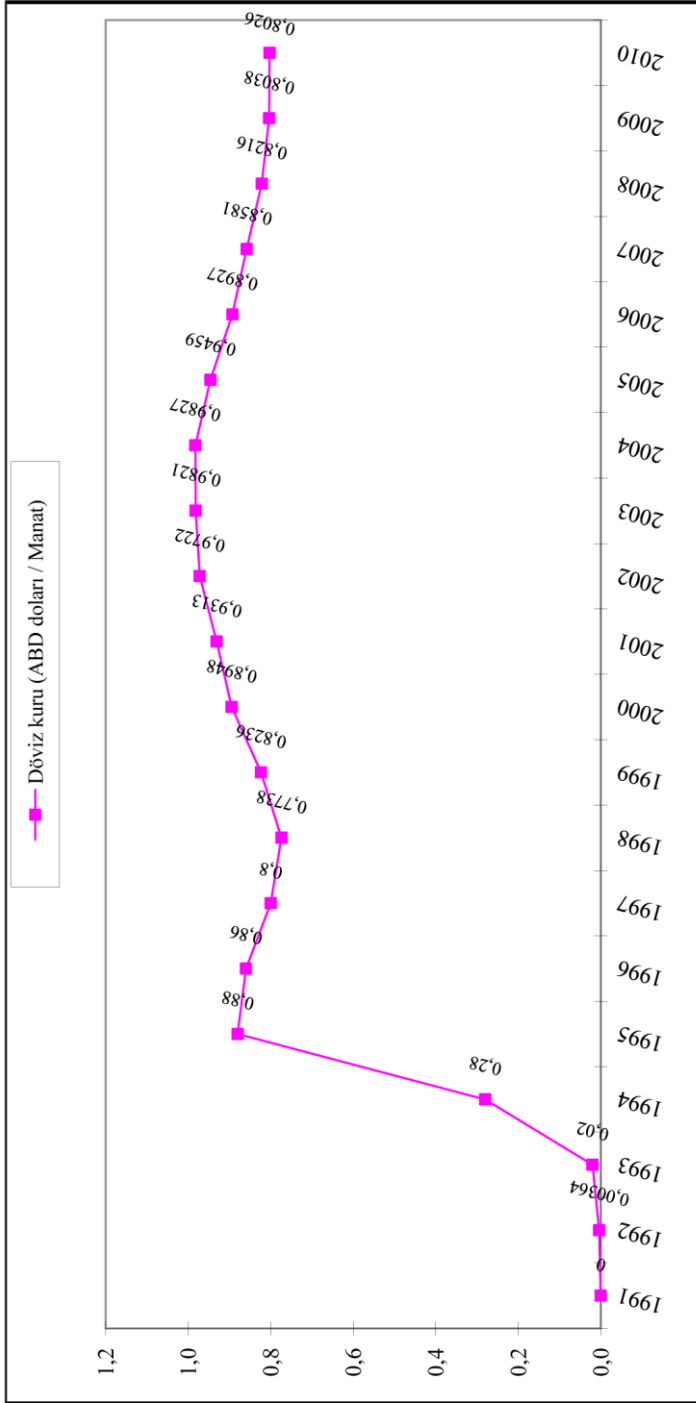
Bugün Azerbaycan'da döviz kurunun düşük düzeylerde seyir etmesinin temel objektif nedeni, ülkede hem petrol ihracı, hem de doğrudan yabancı sermaye girişleri dolayısıyla ortaya çıkan döviz bolluğudur. Fakat diğer önemli bir neden, ülkede hem tüketim, hem de sermaye mallarının çoğunluğu yurtdışından ithal yoluyla karşılandığı için, Merkez Bankasının döviz kurlarını düşük düzeylerde tutmakla, üretim ve tüketim maliyetlerini düşürme ve ithal enflasyonunu önleme çabasıdır.

---

² 1 Ocak 2006 tarihinde Manat para birimi, 7 Şubat 2005 tarihinde "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde para biriminin nominal değerinin ve değer ölçüsünün değiştirilmesi hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının fermanı" ile değiştirilmiştir.

Tablo 5. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan'da Döviz Kuru

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası

1.6. Yatırımlar

Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan ekonomisinde iç tasarrufların yetersizliği ve neredeyse eksi düzeylerde seyir etmesi iç yatırımların, dış ekonomik ilişkilerin ise düzenli bir şekilde kurulamaması yabancı yatırımların kısıtlı düzeylerde kalmasına neden olmuştur. Fakat 1994 yılında petrol anlaşmalarının imzalanması ve 1995 yılından ekonomideki dengesizliklerin önüne geçilmesiyle Azerbaycan Ekonomisine yatırımlar genişlemeye başlamıştır (Aras, 2005, ss. 18-20, Müzefferli, 1999, s. 37). Bu, yıllar itibariyle hem iç yatırımların artışı, hem de petrol anlaşmalarının uygulanmaya konulmasıyla yabancı yatırımların artışı şeklinde kendini göstermiştir.

Tablo 6'da sunulduğu gibi 1994-2010 yılları arası dönemde Azerbaycan ekonomisine yaklaşık toplam 96 milyar dolar yatırım yapılmış ve bu yatırımlar 1999-2000 ve 2009 yılları dışında her yıl durmadan artmıştır. 1999-2000 ve 2009 yıllarında toplam yatırımlardaki azalmanın temel nedeni ise o dönemlerde dünya ekonomik konjunktürünün düşüşe geçmesidir.

Tablo 6'daki verilerinden elde ettiğimiz diğer önemli bir sonuç, 1994-2010 yılları arasında ekonomiye yatırılan 96 milyar dolarlık toplam yatırımın yaklaşık 53,8 milyar doları, diğer ifadeyle yüzde 56'sının yabancı yatırım olmasıdır. Tablo 6'da görüldüğü gibi, 1994-2010 yılları arası dönemde yalnızca 1994 ve 2008-2010 yıllarında ekonomideki iç yatırımlar yabancı yatırımları geçmiştir.

Bağımsızlık sonrası dönemde ekonomideki yabancı yatırımlar petrol ve petrol dışı sektörler açısından değerlendirildiğinde, yatırımların ağırlıklı olarak petrol sektörüne yöneldiği görülmektedir. Şöyle ki, 1994-2010 yılları arasında petrol sektörüne yatırılan toplam yabancı yatırım tutarı 32,2 milyar dolar, diğer ifadeyle bu dönemde ekonomiye yatırılan toplam yabancı yatırımın (53,8 milyar dolar) yaklaşık yüzde 60'ı civarında olmuştur. Tablo 6'daki verilere baktığımızda da, 1994-2010 yılları arası dönemde yalnızca 1995, 1999 ve 2008-2010 yıllarında yabancı yatırım çekme açısından petrol dışı sektörlerin daha büyük bir paya sahip olduğunu görmekteyiz.

1.7. Devlet Bütçesi

Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan'da devlet bütçe sistemi piyasa ekonomisinin talepleri çerçevesinde tamamen yeniden dönüştürülmüştür. Bu süreç hem bütçenin oluşumu ve gelir kaynaklarını, hem de harcama kalemleri ve mekanizmalarını kapsamıştır.

Tablo 6. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Ekonomisine Yatırımlar

Göstergeler	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Toplam yatırımlar, milyar dolar	0,3	0,6	0,9	1,7	1,9	1,6	1,4	1,6	2,8	4,2	4,9	7,1	8,3	12,1	16,2	13,0	17,4
Toplam iç yatırımlar, milyar dolar	0,2	0,2	0,3	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6	0,9	1,3	2,2	3,2	5,4	9,4	7,6	9,1
Toplam yabancı yatırımlar, milyar dolar	0,1	0,4	0,6	1,3	1,4	1,1	0,9	1,1	2,2	3,3	3,6	4,9	5,1	6,7	6,9	5,4	8,3
Petrol sektörüne yabancı yatırımlar, milyar dolar	-	0,1	0,4	0,8	0,9	0,5	0,5	0,8	1,7	2,8	3,7	3,8	3,4	4,0	3,4	2,4	3,0
Yabancı yatırımlar:																	
- Petrol sektörü, %	-	25,0	66,6	61,5	64,3	45,5	55,5	72,7	72,3	84,8	99,0	77,6	66,6	59,7	49,3	44,4	36,1
- Petrol dışı sektör, %	-	75,0	33,4	38,5	35,7	54,5	44,5	27,3	27,7	15,2	1,0	22,4	33,4	40,3	50,7	55,6	63,9

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu

Tablo 7’de bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan’da ekonomik konjunktur devreleri itibariyle Devlet Bütçesi’nin temel parametrelerinin gelişimi sunulmuştur. Tabloya baktığımızda 1991-2010 yılları arası dönemde Azerbaycan Devlet Bütçesi gelirlerinde yaklaşık 47,3 defa, harcamalarında ise 73,5 defa artış yaşandığını görmek mümkündür. Aynı zamanda bu artış 1996-2010 yılları arasında gelirler itibariyle 28,4 defa, harcamalar itibariyle ise 24,5 defa olmuştur. Fakat en ilginç gelişme, 1996-2004 yılları arasında bütçe gelir ve harcamalarında yaklaşık 3 defa artış yaşandığı halde, 2004-2010 yılları arasında bu artışın neredeyse 10 defaya yaklaşmasıdır.

Tablo 7. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan’da Devlet Bütçesinin Temel Göstergeleri

Göstergeler	1991	1996	2004	2008	2010
Devlet Bütçe Gelirleri, milyar dolar	0,3	0,5	1,5	13,0	14,2
- Doğrudan vergiler, %	-	48,7	45,8	39,3	22,6
- Dolaylı vergiler, %	-	33,6	34,8	22,3	22,8
- Vergi dışı gelirler, %	-	17,7	19,4	38,4	54,6
Devlet Bütçe Harcamaları, milyar dolar	0,2	0,6	1,5	13,1	14,7
- Ekonomi, %	-	16,3	19,4	46,0	41,6
- Eğitim, %	-	21,1	19,6	9,1	10,0
- Sağlık, %	-	8,3	4,9	3,2	3,6
- Bilim, %	-	1,0	1,3	0,6	0,8
- Kamu yönetimi, %	-	4,5	6,0	2,3	2,6
- Kültür, media ve spor, %	-	2,7	2,5	1,3	1,4
- Sosyal güvenlik, %	-	14,6	15,7	7,9	9,5
- Güvenlik, mahkeme ve savcılık, %	-	8,8	10,4	5,0	5,7
- Devlet iç ve dış borç ödemeleri, %	-	5,3	1,1	1,1	0,8
- Diğer	-	17,4	19,1	23,5	24,0

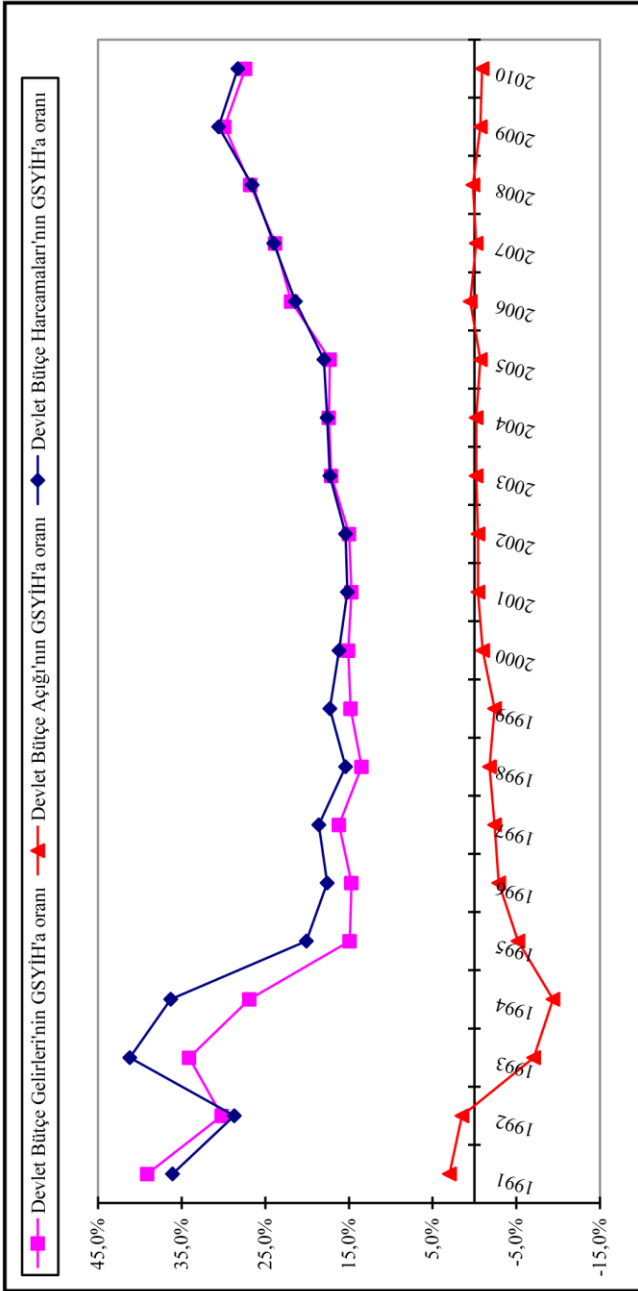
Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu

Tablo 7’de sunulan verilerden elde ettiğimiz diğer bir yönelim, bağımsızlık sonrası dönemde bütçenin oluşumunda vergi gelirlerinin payının hızla düştüğü, vergi dışı gelirlerin payının ise hızla yükseldiğidir. Şöyle ki, 1996 yılında bütçe gelirlerinin yaklaşık yüzde 82,3’ü vergiler oluşturduğu halde, 2010 yılında bu rakam yüzde 45,4’e düşmüştür. Aynı zamanda bu düşüş hem doğrudan, hem de dolaylı vergilerde yaşanmıştır. Fakat bütçenin oluşumunda vergi dışı gelirlerin payı 1996 yılında yüzde 17,7 olduğu halde, 2010 yılında yüzde 54,6’ya yükselmiştir. Bunun temel nedeni, özellikle 2004 yılı sonrası Azerbaycan’ın petrol gelirlerinin toplandığı Devlet Petrol Fonu’ndan her yıl Devlet Bütçesi’ne yapılan transferlerdir. Yani, bugün bütçenin vergi dışı gelirlerinin çoğunluğunu Devlet Petrol Fonu’ndan yapılan transferler oluşturmaktadır. Bu transfer hacmi 2010 yılında bütçe gelirlerinin yüzde 51,8’ine tekabül etmiştir (T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2011, s. 14).

Bağımsızlık sonrası dönemde devlet bütçesinin harcama kalemlerini incelediğimizde ise, 1996-2010 yılları arası dönemde ekonomiye yöneltilen harcamalar dışında diğer tüm harcama kalemlerinin toplam harcamalar içindeki payının azaldığı ortaya çıkmaktadır. 2008-2010 yılları arası döneme baktığımızda ise ekonomi, devlet iç ve dış borç ödemeleri harcama kalemlerinde nisbi düşüş yaşandığı halde, diğer tüm harcama kalemlerinde nisbi artış olmuştur. Ama 2010 yılı itibarıyla baktığımızda, yine de bütçe harcama kalemleri arasında ilk sırada ekonomi harcamalarının olduğunu görmekteyiz. Sonraki sıralarda ise eğitim, sosyal güvenlik, güvenlik, adalet, sağlık, kamu yönetimi, kültür, medya ve spor, bilim ve devlet iç ve dış borç ödemeleri gelmektedir.

Tablo 8’de bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan Devlet Bütçesi’nin temel parametrelerinin GSYİH’ya oranları da sunulmuştur. Tablo 8’i incelediğimizde ortaya çıkan ilk eğilim, bağımsızlık sonrası 1991-1992 yılları arası dönemde GSYİH’nın yüzde 1’inin üstünde, 2006 ve 2008 yıllarında ise yüzde 1’in altında bütçe fazlaları yaşandığı halde, diğer tüm yıllarda bütçe açıklarının ortaya çıkmasıdır. Bütçe açıklarına baktığımızda da bunların yalnızca 1993-1995 yılları arasında GSYİH’nın yüzde 5’inin üstünde, 1996-2010 yılları arası dönemde ise GSYİH’nın yüzde 3’ünün altında, özellikle de 2001-2010 yılları arasında yüzde 1’inin altında seyrettiğini görmekteyiz. Diğer ifadeyle, 1996 yılından bugüne bütçe açıklarının yönetilebilir düzeylerde olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 8’deki verilerden elde ettiğimiz diğer bir sonuç, 1991-2010 yılları arasında GSYİH’nın Devlet Bütçesi aracıyla yeniden bölüşüm düzeyinin belli bir oranda yükselmesidir. Şöyle ki, bağımsızlık sonrası dönemde Devlet Bütçe harcamalarının GSYİH’ya oranının 1991-1993 yılları arasında yüzde 36,1’den yüzde 41,2’ye yükseldiğini, 1993-2001 yılları arasında yüzde 41,2’den yüzde 15,2’ye düştüğünü, 2001-2010 arasında ise yeniden yüzde 15,2’den yüzde 28,3’e yükseldiğini görmekteyiz. Bağımsızlığın ilk yıllarında ekonominin neredeyse tamamen devletin elinde olduğunu düşünürsek, bu dönemlerde bütçe harcamalarının GSYİH’ya oranının yüksek düzeylerde olması da doğaldır. Fakat özelleştirme sürecinin büyük bir ölçüde tamamlandığı 2001 yılından sonra bu oranların yükselmesi ise artık devletin GSYİH’yı bütçe aracıyla yeniden bölüşürme mekanizmasının genişlediğinin göstergesidir.

Tablo 8. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Devlet Bütçesi Temel Parametrelerinin GSYİH'a Oranları**Kaynak:** Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu ve Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası

1.8. Dış Ticaret

Tablo 9’da bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan dış ticaretinin temel parametrelerinin GSYİH’ya oranları sunulmuştur. Tablo 9’u incelediğimizde ilk dikkatimizi çeken husus, toplam dış ticaret hacminin GSYİH’ya oranı, diğer ifadeyle ekonominin açıklık endeksinin 1991-1993 yılları arasında yüzde 100’ün üstünde olduğudur.

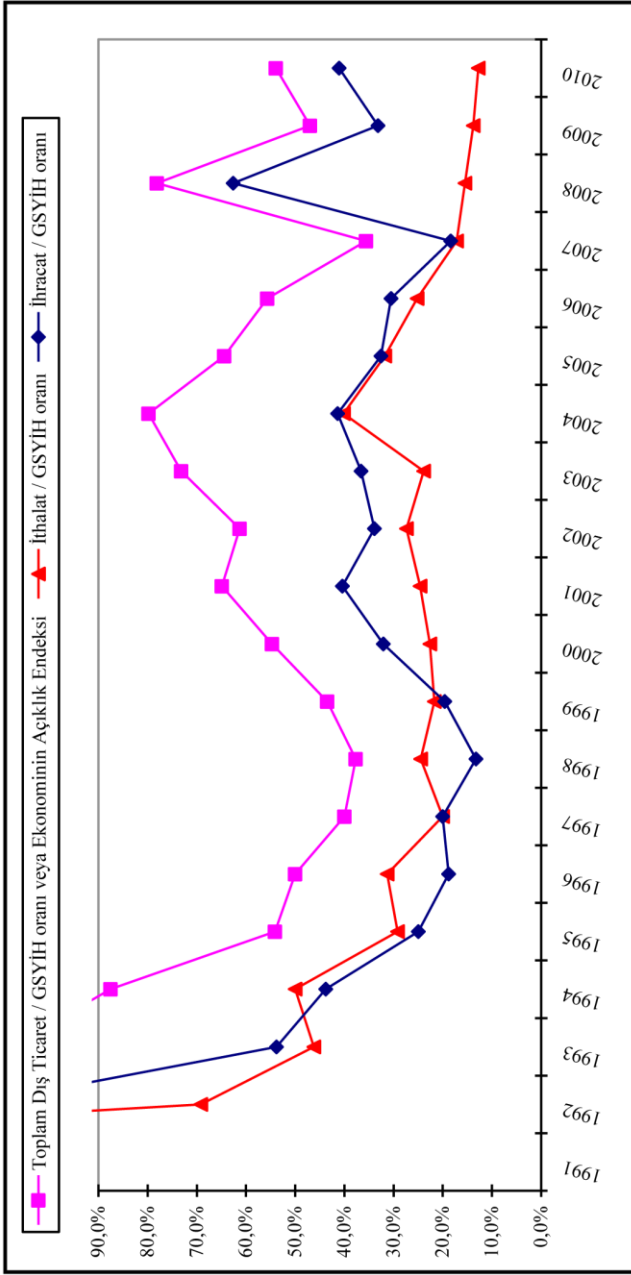
Diğer ifadeyle toplam dış ticaret hacmi ülkenin GSYİH göstergesinden bir veya bir kaç defa büyük olmuştur. Bu, önemli ölçüde o dönemdeki istatistiklerin sağlıklı olmasına bağlı olmuş olsa da, temel objektif nedenleri ekonominin tamamen ithalata bağımlı hale gelmesi ve stokları da kapsamakla ülke kaynaklarının hızla yurtdışına çıkarılmasıdır. Fakat buna rağmen 1991-1998 yılları arasında açıklık endeksinin hızla düşerek, 1998 yılında yüzde 37,7 düzeyine ulaştığını görmekteyiz. Bu, o dönem zarfında hem ithalat, hem de ihracat hacminde yaşanan önemli daralmalar sonucu oluşmuştur.

Ekonominin açıklık endeksinin tekrar yükseldiği dönem 1998-2004 yılları arası dönemdir. Bu dönemde daha fazla ihracat artışı hesabına olmakla, açıklık endeksi yükselerek 2004 yılında yüzde 79,8’e ulaşmıştır. 2004-2007 yılları arasında hem ithalat, hem de ihracatta yaşanan daralmalar sonucu 2007 yılında açıklık endeksi bağımsızlık döneminde en düşük düzeye, yüzde 35,6’ya düşmüştür. 2008 yılında bu endeks, neredeyse tamamen ihracattaki artış nedeniyle tekrar yüzde 78,1’e yükselmiş, 2009 yılında ise yine de ihracattaki keskin düşüş nedeniyle yüzde 47’e gerilemiştir. 2010 yılında ise ihracattaki tekrar artış nedeniyle, bu göstergede nisbi yükselme yaşanmış ve yüzde 53,9’a varmıştır.

Tablo 9’u incelediğimizde ortaya çıkan diğer önemli bir eğilim ise 2000 yılından başlayarak bugüne kadar, Azerbaycanın dış ticaret açığı vermemesidir ki, bu da 2000’li yıllarda ciddi bir biçimde artan petrol ihracatı ile önemli ölçüde bağlantılıdır.

Genellikle, bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan’ın dış ticaret parametrelerinin yukarıda gösterdiğimiz şekilde gelişimini belirleyen temel iki etkenden söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi, Azerbaycan’ın petrol ve petrol ürünlerini dünya piyasasına çıkarabilme düzeyi, ikincisi ise dünya ekonomik konjonktüründe yaşanan gelişmelere bağlı olarak petrol ve petrol ürünlerinin fiyatlarındaki değişimlerdir. Çünkü bağımsızlık sonrası dönemin büyük bir kısmında ülkede GSYİH’nın, diğer ifadeyle ülke satılama gücünün (bu ithalat düzeyini de önemli ölçüde belirlemektedir) neredeyse yarısı,

Tablo 9. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycanın Temel Dış Ticaret Parametrelerinin GSYİH' a Oranları³

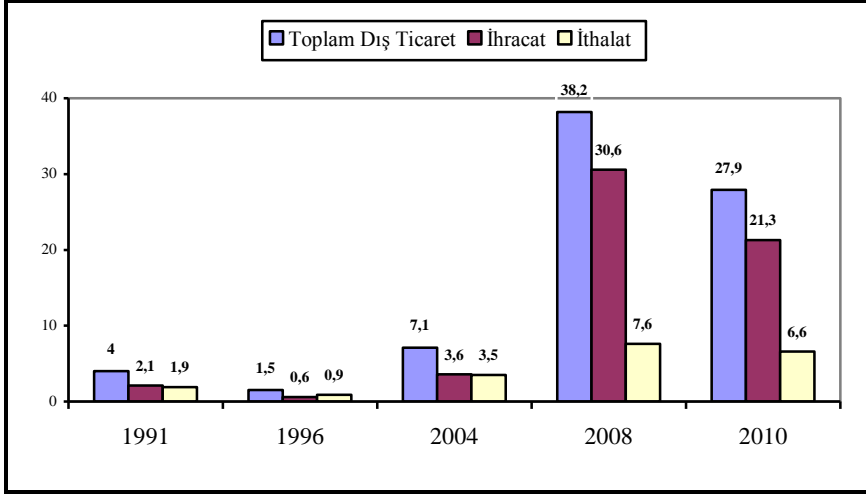
Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu ve Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası

³ 1991-1993 yılları arası dönemde Ekonominin Açıklık Endeksi sırasıyla %571,4, %184,6 ve %107,7 olmuştur.

ihracatın ise yüzde 80-90'ı petrol sektörüne bağlı olmuş ve bu eğilim hala devam etmektedir. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'da dış ticaret, özellikle de ihracat büyük ölçüde petrol sektörüne dayansa da, 1991-2010 yılları arasında önemli mesafe kat etmiştir. Tablo 10'a baktığımızda 2010 yılında toplam dış ticaret hacmi göstergesinin 1991 yılına göre 7 defa, 1996 yılına göre 19 defa, 2004 yılına göre ise yaklaşık 4 defa yüksek olduğunu görmekteyiz.

Tablo 10. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Dış Ticaret Göstergeleri

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu

1991-2010 yılları arasında yıllık ihracat hacmi yaklaşık 10 defa, yıllık ithalat hacmi de yaklaşık 3,5 defa artmıştır. Bu dönem zarfında en fazla ithalat ve ihracat hacminin gerçekleştirildiği yıl 2008 yılıdır ki, o yılda ihracat hacmi 38,2 milyar dolar, ithalat hacmi ise 7,6 milyar dolar olmuştur. Bu göstergelerde dünya ekonomik krizi nedeniyle 2009 yılında önemli ölçüde gerileme yaşansa da, 2010 yılında tekrar nisbi yükseliş gerçekleşmiştir.

Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan dış ticaretinin coğrafi yapısında da önemli değişiklik yaşanmıştır. Şöyle ki, bağımsızlığın ilk yıllarında dış ticaret genelde Asya ülkeleri, özellikle de Eski Sovyet Cumhuriyetleriyle yapıldığı halde, bugün Azerbaycan'ın temel dış ticaret ortakları Avrupa ülkeleridir. Tablo 11'deki verileri incelediğimizde, 2010 yılında Avrupa ülkelerinin payının Azerbaycan'ın ihracatında yüzde 59,5, ithalatında yüzde 53,1, toplam dış ticaretinde ise yüzde 58 olduğu karşımıza çıkmaktadır. Sonraki sıralarda ise Asya, Amerika, Afrika ve Okyanus ülkeleri yer almaktadır.

Tablo 11. 2010 Yılında Azerbaycan Dış Ticaretinin Kıtalararası Dağılımı

Kıtalar	Toplam İhracat yüzdesi	Toplam ithalat yüzdesi	Toplam dış ticaret yüzdesi
Avrupa	59.5	53.1	58.0
Asya	29.8	39.2	32.0
Amerika	9.1	7.0	8.6
Afrika	1.5	0.3	1.2
Okyanus	0.1	0.4	0.2
Toplam	100	100	100

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu

2010 yılı verilerine göre Azerbaycan dünyanın yaklaşık 145 ülkesi ile dış ticaret ilişkilerine sahiptir. Tablo 12’de Azerbaycan’ın ihracat ve ithalatındaki ilk 10 ülkeye baktığımızda, ihracatta ilk sırada İtalya’nın, ithalatta ise Rusya’nın olduğunu görmekteyiz.

Tablo 12. 2010 Yılı Azerbaycan’ın Dış Ticaretinde ilk 10 Ülke Sıralaması

İHRACAT			İTHALAT		
Ülkeler	Milyon \$	Yüzdesi	Ülkeler	Milyon \$	Yüzdesi
İtalya	7 097, 22	33, 28	Rusya	1144, 86	17, 35
Fransa	1 856, 52	8, 71	Türkiye	771, 19	11, 69
İsrail	1 744, 82	8, 18	Almanya	607, 18	9, 20
ABD	1 538, 58	7, 21	Çin	587, 19	8, 90
Ukrayna	888, 64	4, 17	Ukrayna	465, 45	7, 05
Hırvatistan	787, 17	3, 69	İngiltere	302, 75	4, 59
Endonezya	782, 16	3, 67	Kazakistan	293, 43	4, 45
Rusya	773, 53	3, 63	ABD	206, 27	3, 13
Malazya	740, 78	3, 47	Singapur	173, 89	2, 63
Singapur	510, 88	2, 40	Brazilya	161, 62	2, 45
Diğer	4 604, 48	21, 59	Diğer	1 885, 52	28, 57
Toplam	21 324, 78	100, 00	Toplam	6 599, 35	100, 00

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu

İhracatta İtalya’nın ilk sırada olmasının nedeni Azerbaycan’ın ihraç ettiği petrol ve petrol ürünlerinin İtalya limanları aracılığı ile Avrupa Birliği’ne dahil olmasıdır. Türkiye’ye baktığımızda ise, 2010 yılı Azerbaycan’ın ihracatında ilk

10 ülke arasına giremediği halde, ithalatında ikinci sırada olduğunu ve Azerbaycan ithalatının yüzde 11,7'ini karşıladığını görmekteyiz.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın dış ticaretinde ortaya çıkan diğer bir eğilim ihracatının önemli ölçüde petrol ve petrol ürünleri, ithalatının ise makina sanayi ürünleri ve nakliyat araçlarından oluşmasıdır. Tablo 13'de 2010 yılında Azerbaycan'ın ihraç ettiği temel mal ve hizmetlere baktığımızda, toplam ihracatın yaklaşık yüzde 92,32'nin petrol ve ürünlerinin oluşturduğunu, buna doğalgaz ve elektrik enerjisi ihracatını da katdığımızda toplam ihracatın yaklaşık yüzde 94'nün enerji sektörüne dayandığını söyleyebiliriz. Hatta diğer ihraç kalemlerine de baktığımızda onların da önemli bir kısmının bu sektörle doğrudan bağlantılı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 13. 2010 Yılında Azerbaycan'ın İhraç Ettiği Temel Mal ve Hizmetler

Mal ve hizmet	İhracat, milyon \$	Yüzdesi
Ham petrol	18 453, 20	86, 53
Petrol ürünleri	1 283, 97	6, 02
Doğalgaz	288, 55	1, 35
Elektrik enerjisi	15, 26	0, 07
Yüzen yapılar	175, 8	0, 82
Az kıymetli metaller ve ürünleri	112, 18	0, 52
Plastik kitle ve ürünleri	84, 51	0, 39
Kıymetli taşlar, metaller ve ürünleri	82, 71	0, 38
Kimya sanayisi ürünleri	47, 89	0, 22
Polimer torbalar ve diğer dokuma malları	13, 38	0, 06
Diğer	183, 93	3,64
Toplam	21 324, 78	100

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu

Tablo 14'de 2010 yılında Azerbaycan'ın ithal ettiği temel mal ve hizmetlere baktığımızda ise, birinci sırada makina, mekanik cihazlar, elektrikli makina ve parçalarının (yüzde 28,83), ikinci sırada yiyecek ürünlerinin (yüzde 14,63) ve üçüncü sırada nakliyat araçları ve parçalarının (yüzde 12,07) olduğunu görmekteyiz. Birinci ve üçüncü sırada yer alan mallar, toplam ithalatın yaklaşık yüzde 41'i oluşturmaktadır.

Tablo 14. 2010 Yılında Azerbaycan'ın İthal Ettiği Temel Mal ve Hizmetler

Mal ve hizmet	İthalat, milyon \$	Yüzdesi
Yiyecek ürünleri	965, 75	14, 63
<i>Bunlardan Et</i>	17, 95	0, 27
<i>Süt</i>	9, 15	0, 13
<i>Tahıl</i>	285, 38	4, 32
<i>Un</i>	2, 21	0, 03
<i>Şeker</i>	181, 06	2, 74
<i>Yağ</i>	121, 99	1,84
Makina, mekanik cihazlar, elektrikli makina ve parçaları	1 902, 65	28, 83
Nakliyat araçları ve parçaları	796, 7	12, 07
Az kıymetli metaller ve ürünleri	787, 19	11, 92
Ağaç ve ahşap eşya	164, 65	2, 49
Eczacılık ürünleri	152, 13	2, 30
Mobilya ve parçaları	51, 74	0, 78
Tüketim malları	7, 48	0, 11
Diğer	1 728, 64	26, 19
Toplam	6 599, 35	100

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu

Böylece, Azerbaycan'ın ihracatında hammaddelerin, ithalatında ise sermaye ve yatırım mallarının önemli paya sahip olması, ülkenin kalkınmakta olan ülke özelliğini ortaya koymaktadır.

Azerbaycan'ın dış ticaretinde ortaya çıkan diğer önemli bir eğilim de dış ticarette kamu ve özel sektörün katılım oranları ile ilgilidir. Şöyle ki, Tablo 15'de sunulan verilere baktığımızda, 2010 yılında Azerbaycan'ın toplam ihracatının yüzde 94,65'inin kamu sektörü, toplam ithalatının ise yüzde 71,02'nin özel sektör tarafından gerçekleştirildiğini görmekteyiz.

Azerbaycan'ın ihracatında kamu sektörünün bu kadar büyük bir paya sahip olması, neredeyse tamamı kamu mülkiyetinde bulunan enerji sektörünün toplam ihracatın yüzde 94'ü oluşturmasıdır.

Tablo 15. 2010 Yılında Azerbaycan Dış Ticaretinde Kamu ve Özel Sektörün Katılım Oranları

İHRACAT			İTHALAT		
Sektörler	Milyon \$	Toplam ihracat yüzdesi	Sektörler	Milyon \$	Toplam ithalat yüzdesi
Kamu	20 184	94,65	Kamu	1 912, 23	28, 98
Özel firmalar	1 005, 09	4, 71	Özel firmalar	4 348, 52	65, 89
Şahıslar	135, 7	0, 64	Şahıslar	338, 6	5, 13
Toplam	21 324, 78	100, 00	Toplam	6 599, 35	100, 00

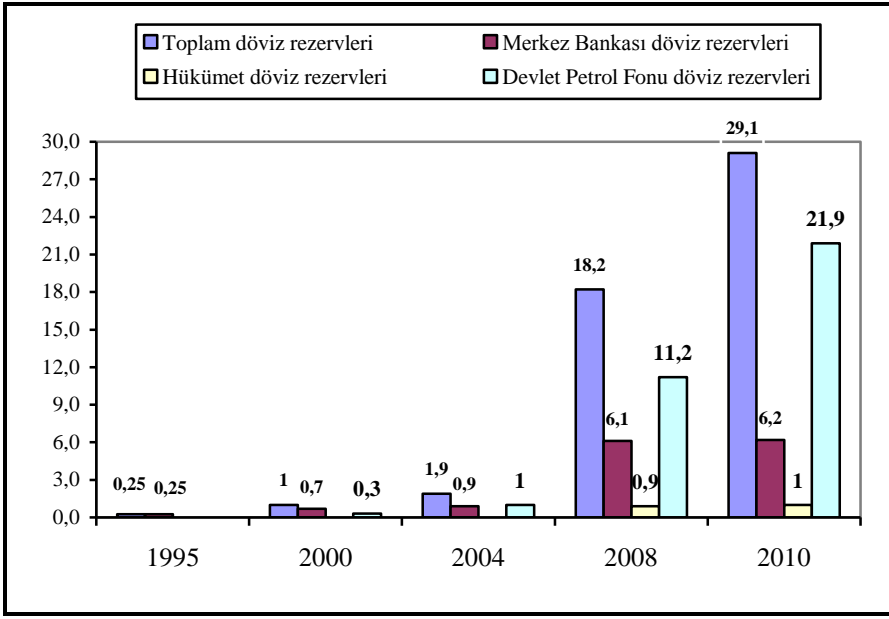
Kaynak: Azerbaycan Devlet Gümrük Müsteşarlığı

Hazırda Azerbaycan dış ticaret ilişkilerini genellikle ikili anlaşmalara dayanarak yürütmekte ve herhangi bir çoktarafli ticaret anlaşmasına ve bölgesel ekonomik entegrasyona katılımı bulunmamaktadır. Fakat, Rusya, Ukrayna, Gürcistan, Moldova ve Kazakistan ile serbest ticaret anlaşması yapmış olup, anlaşma çerçevesinde bu ülkelerden gelen ürünlerden (anlaşmada kapsam dışı olduğu belirtilen ürünler hariç) gümrük vergisi alınmamaktadır (T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2011, s. 30). Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelikle ilgili görüşmeleri ise hala devam ettirmektedir.

1.9. Döviz Rezervleri

Bağımsızlığın ilk yılları Azerbaycan ekonomisinde ciddi döviz darboğazları yaşansa da, sonraki yıllarda hem ekonomiye yabancı sermaye akımlarının hızlanması, hem de ihracatda yaşanan önemli artışlar nedeniyle bu sorun ortadan kalkmıştır. Tablo 16'da da sunulduğu gibi bugün Azerbaycan'ın döviz rezervleri Merkez Bankası, Hükümet ve Devlet Petrol Fonu döviz rezervlerinden oluşmaktadır. Devlet Petrol Fonu Azerbaycan'ın petrol gelirlerinin daha iyi yönetilmesi, bugünkü ve gelecek nesiller arasında adil bir şekilde paylaşılması ve ekonomiye büyük hacimli "petrodolar" girişlerinin olası negatif makroekonomik etkilerinin bertaraf edilmesi amacıyla 2000 yılında oluşturulmuştur. O yıldan itibaren de ülkenin petrol gelirleri bu fonda toplanmaktadır (Aras, 2005, ss. 248-254).

Tablo 16. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan'ın Döviz Rezervleri (Milyar Dolar)

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası

Tablo 16'daki verileri incelediğimizde, 1995-2010 yılları arasında Azerbaycan'ın toplam döviz rezervlerinin 116 defadan fazla artarak, 2010 yılında 29,1 milyar dolara ulaştığını görmekteyiz. Bu dönem zarfında Merkez Bankası döviz rezervlerinin yaklaşık 25 defa artarak 6,2 milyar dolara, Devlet Petrol Fonu döviz rezervlerinin ise 2000-2010 yılları arasında 97 defa artarak 21,9 milyar dolara ulaştığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 16'ya baktığımızda, döviz rezervlerindeki büyük artışların genellikle 2000'li yıllarda ortaya çıktığını görebiliriz ki, bu da o dönemden itibaren ciddi biçimde artış göstermeye başlayan petrol ihracatı ile bağlantılıdır.

Böylece, bugün Merkez Bankası döviz rezervlerinin neredeyse Azerbaycan'nın bir yıllık ithalatını karşılaya bilecek düzeyde olması, petrol gelirlerinin ise Devlet Petrol Fonu tarafından iyi bir şekilde yönetilmeye çalışılması, önümüzdeki yıllarda da ülkede döviz kaynaklı herhangi bir krizin ortaya çıkma olasılığını minimize etmektedir.

2. Azerbaycan Ekonomisinin Temel Sorunları

Bağımsızlık sonrası ekonomide yaşanan tüm olumlu gelişmelerle birlikte, doğal olarak bazı sorunlar hâlâ çözülememiş ve bunlara bazı yenileri de eklenmiştir. Bugün Azerbaycan ekonomisinde yaşanan ve bazıları zaman zaman

Cumhurbaşkanı düzeyinde de dile getirilen temel sorunları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

Ekonominin önemli ölçüde petrol sektörüne bağımlı hale gelmesi. Bu, ekonominin tüm parametrelerinde, özellikle de GSYİH'nın sektörel yapısı, bütçe gelirleri, ihracat gelirleri ve yabancı sermaye akımlarında doğrudan kendini göstermektedir.

İstihdam dostu ekonomik büyüme modeline geçilememesi. Ekonomideki bu sorun büyük ölçüde yukarıda belirttiğimiz ilk sorunla bağlantılıdır. Şöyle ki, ülkede ekonomik büyümenin temel kaynağı istihdam-yoğun özellik taşımayan petrol sektörü olduğundan (bugün petrol sektöründe yaklaşık 30-40 bin işçi çalışmaktadır) doğal olarak bu sorun da devam etmektedir.

Bölgesel dengesizlik. Bugün Azerbaycan'da Bakü ve çevresiyle ülkenin diğer bölgeleri arasında önemli kalkınma farklılıkları mevcuttur. Şöyle ki, 2010 yılı rakamlarına baktığımızda, Azerbaycan'da toplam üretimin ve vergi ödemelerinin yaklaşık yüzde 70-80'nin Bakü ve çevresi tarafından sağlandığını görebiliriz.

Tarım sektörünün verimsizliği. Toplam istihdamın neredeyse yüzde 40'nın ait olduğu bu sektörde işçi başına yıllık üretim yalnızca 2 bin dolar civarındadır. Diğer ifadeyle, bir işçinin yarattığı aylık katma değer yaklaşık 160 dolara tekabül etmektedir. Tarım sektöründeki bu verimsizlik ülkede tarım ürünlerinin yetersizliği, yoksulluk, gelir eşitsizliği gibi sorunların hem önemli bir kaynağı, hem de tetikleyicisi olmaktadır.

Dağlık Karabağ ve çevre bölgelerinin Ermenistan tarafından işgalinin doğurduğu sosyo-ekonomik sorunlar. Bu işgal, ortaya çıkardığı 1 milyon kişilik göç ve Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sini (önemli madencilik ve turizm potansiyeli olan topraklar) fiili olarak ulusal ekonomi dışında bırakması ile hâlâ kendi sosyo-ekonomik etkilerini sürdürmektedir (Aras, 2005, s. 47). İşgalin ekonomiye doğrudan zararı ise yaklaşık 15 milyar dolar olmuştur.

Yüksek faizler. Ülkede Merkez Bankası reeskont oranının yüksekliği, iç tasarrufların yetersizliği veya tasarrufların mevduatlara dönüşme oranlarının düşük olması, bankacılıkta işlem maliyetlerinin yüksekliği, özellikle krediler bakımından reel sektörde yüksek risk oranlarının mevcudiyeti gibi etkenlerden dolayı ortalama kredi faizleri yüksek düzeylerde seyretmektedir. Bu da ekonomide finansman kaynaklarına ulaşım olanaklarının düşük düzeylerde kalmasına neden olmaktadır (World Economic Forum, 2011, s. 106).

Yüksek vergi yükü. Dünya Bankası'nın "İş Yapma 2011" (Doing Business) raporuna baktığımızda, Azerbaycan'da orta ölçekli bir firmanın bir yılda ödediği toplam vergilerin (doğrudan vergiler ve sosyal güvenlik primleri) onun yıllık kar hacmine oranının yüzde 40,9 olduğunu görmekteyiz ki, bu da yeteri

kadar yüksek bir rakamdır (World Bank, 2010, s.148, World Economic Forum, 2011, s.106).

Kamu hizmetlerinin yeteri kadar gelişmemesi. Son yıllar bu konuda ileriye dönük önemli gelişmeler yaşansa da, hala istenen düzeye ulaşılammıştır (World Economic Forum, 2011, s.106).

Şirketleşme oranının düşüklüğü. 2010 yılı verilerine göre Azerbaycan Ekonomisinde toplam teşebbüs birimlerinin yaklaşık yüzde 77'si gerçek kişiler, yüzde 18'i küçük ve yüzde 5'i ise büyük firmalardan oluşmaktadır. Böylece, ekonomide şirketleşme oranının bu kadar düşük düzeylerde kalması, verimsizlikten kayıtdışılığa kadar çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir.

Kurumsal yönetim geleneğinin zayıf olması. Dünya Bankası Uluslararası Finans Kurumu'nun 2006 yılında Azerbaycan'da yaptığı bir araştırmanın sonuçlarına göre, ülkedeki halka açık şirketlerin yalnızca yüzde 30'u uluslararası kurumsal yönetim ilkelerinden haberdardır (World Bank, 2006, s. 9). Ekonomide şirketleşme oranı düşük olmakla birlikte, mevcut şirketlerde kurumsallaşma oranı da çok düşük düzeylerde ki, bu da daha verimli, hesapverebilir, şeffaf ve katılımcı bir ekonomik yapının ortaya çıkmasını engellemektedir.

"Nakit ekonomisi"nin yaygın olması. 2010 yılı verilerine baktığımızda, ekonomide Mo (dolaşımdaki nakit para hacmi) nakit para hacminin M1(dolaşımdaki nakit para hacmi ile vadesiz mevduatların toplamı) para hacmine oranının yaklaşık yüzde 80, hanehalkı tasarruflarının mevduata dönüşme oranının ise yüzde 16 civarında olduğunu görmekteyiz. Diğer ifadeyle, ekonomide hem ödeme, hem de yatırım aracı gibi nakit para daha yaygın kullanılmaktadır ki, bu da para ve maliye politikalarının etkinliğini düşürmektedir.

Suni tekelcilik. Çeşitli piyasalarda bu sorun mevcut olsa da, en ilgi çekici özelliği, Cumhurbaşkanı'nın da zaman zaman dile getirdiği gibi ithalat alanını da kapsamasıdır (Prezident Kitabhanası, 2004, s. 36; 2009, s. 16; 2011, ss. 13, 49, 60, 84, 122).

Kayıtdışılık. Azerbaycan Ekonomisinde kayıtdışı sektörün boyutlarıyla ilgili ortada çeşitli çalışmalar ve çeşitli rakamlar mevcuttur. Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu verilerine göre ekonomide kayıtdışı sektörün boyutu yüzde 9'dur. Schneider v.d., (2010) tarafından yapılan hesaplamalar ise bu rakamın yüzde 52 olduğunu ortaya koymaktadır (Schneider v.d., 2010, s. 45). Fakat rakamlardaki farklılıkları bir tarafa bırakarak, kendi gözlemlerimize ve Cumhurbaşkanı'nın zaman zaman Bakanlar Kurulu toplantılarında dile getirdiği gerçeklere dayanarak, ülke ekonomisinde tüm boyutları ile (üretim, istihdam, vergi, istatistik) kayıtdışılık sorununun yaşandığını söyleyebiliriz (Prezident Kitabhanası, 2007, s. 319; 2010, s. 71; 2011, s. 13). Bu konuda özellikle, dış

ticaretteki kayıtdışılık dikkat çekmektedir. Örneğin, sadece Türkiye ve Azerbaycan arasındaki dış ticaret istatistiklerini TÜİK ve Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu verilerine dayanarak kıyasladığımızda, aradaki farkların bazı yıllarda gerek ihracat ve gerekse ithalat olarak yüzde 50'lere varan değerlere ulaştığı görülmektedir (T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2011, ss. 33-34).

Yolsuzluk. Son yıllarda bu sorunun çözümü yönünde önemli adımlar atılmış olsa da, belli alanlarda hala güncelliğini korumaktadır. Şöyle ki, Dünya Ekonomi Forum'u tarafından iş çevrelerinde yapılan anket çalışmasına göre, Azerbaycan'da iş yapmanın önündeki 15 temel engel arasında ilk sırada yolsuzluk yer almaktadır (World Economic Forum, 2011, s. 106).

Çeşitli altyapı sorunları. Çeşitli fiziksel, hukuksal ve sosyal altyapı sorunları yaşansa da, bize göre bunlar içerisinde en önemlisi sermaye piyasasının oluşumunu tamamlayamamasıdır. Bu ise finansman kaynaklarına ulaşımın zorlaşması, "nakit ekonomisi"nin gelişmesi, ticari risklerin yükselmesi gibi çeşitli sorunlar doğurmaktadır (T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2011, ss. 23-24).

3. Uygulanan Çözüm Stratejileri ve Politikalar

Bağımsızlık sonrası dönemde ekonomide yaşanan temel sorunlarla mücadele amacıyla, Azerbaycan hükümetleri tarafından çeşitli stratejiler ve politikalar uygulamaya konulmuştur. Makroekonomik istikrarı ve ekonomik dönüşümü sağlamak amacıyla alınan önlemler, uygulanan özelleştirme ve çeşitli reform programlarını bir tarafa bırakırsak, bu strateji ve politikalar içerisinde en önemli ve kapsamlı olanlarının yoksullukla mücadele, ekonomik ve bölgesel kalkınma alanlarında gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz. Şöyle ki, bu dönem zarfında 2003-2005 ve 2008-2015 yıllarını kapsayan iki ayrı yoksullukla mücadele ve ekonomik kalkınma programı, aynı zamanda da 2004-2008 ve 2009-2013 yıllarını kapsayan bölgesel kalkınma programları uygulamaya konulmuştur. Yoksullukla mücadele ve ekonomik kalkınma programları neredeyse ekonominin tamamını kapsayan ve çeşitli alanlarda iktisat politikasının hedefleri, araçları ve eylem planlarını kendinde birleştirmektedir. Bölgesel kalkınma programları ise ulusal düzeyde ve ülkenin 10 ekonomik planlama bölgesi ile ilgili iktisat politikasının temel hedefleri, araçları ve eylem planlarını kapsamaktadır. Bu programların uygulanması sonucu, ülkede 2001-2010 yılları arasında yoksulluk oranı yüzde 49'luk düzeyden yüzde 9,1 düzeyine kadar gerilemiş (hükümetin belirlediği kriterler çerçevesinde), 2002-2010 yılları arasında Bakü dışındaki bölgelerde kişi başına üretim hacmi yaklaşık 4 kat yükselmiş ve bu bölgelerde altyapı eksiklikleri önemli ölçüde giderilmiştir.

Uygulanan diğer önemli strateji ve politikalar ekonomide girişimciliğin önündeki engellerin kaldırılması ve kayıtdışılıkla mücadele ile ilgilidir. Bu

açından baktığımızda, ekonomide resmi sektörün çekiciliğini artırmak amacıyla, vergi yükünün hafifletilmesi, idari işlemlerin ve regülasyonların basitleştirilmesi, girişimciliğe devlet tarafından destek mekanizmalarının oluşturulması, girişimci haklarını koruma düzeyinin yükseltilmesi, kayıtdışı sektörün çekiciliğini azaltmak amacıyla ise, kayıtdışılıkla mücadele alanında resmi kurumların oluşturulması, ceza ve kontrol sistemlerinin geliştirilmesi ve ülke olarak bu alanda uluslararası girişimlere katılımın genişletilmesi gibi politikaların uygulandığını görebiliriz (Bağırzade, 2009, s. 143). Uygulanan bu politikalar sonucu ülkede vergi sayısı 9'a kadar indirilmiş, ihracat vergileri (metal ihracatı dışında) kaldırılmış, tarım ürünleri üreticileri toprak vergisi dışında diğer tüm vergilerden muaf tutulmuş, basitleştirilmiş vergi sistemi uygulanmış ve kapsamı genişletilmiş ve 2000-2010 yılları arasında çeşitli vergi oranlarında ciddi biçimde indirimlere gidilmiştir. Ayrıca devlet ruhsatına tabi ekonomik faaliyet türlerinin sayısı 240'tan 30'a indirilmiş ve ruhsat müddetleri uzatılmış, 2008 yılından şirket kurma ve 2009 yılından gümrük kontrol prosedürlerinde "tek durak" (one stop shop) mekanizmasının uygulanması başlatılmış ve 2008 yılından inşaat sektöründe de idari işlemlerin basitleştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Girişimciliğe devlet desteği sisteminin oluşturulması yönünde atılan en önemli adımların ise Ekonomik Kalkınma Bakanlığına bağlı Girişimciliğe Destek Ulusal Fonu ve Azerbaycan Devlet Yatırım Şirketi'nin oluşturulmasını gösterebiliriz. Hazırda Girişimciliğe Kömek Ulusal Fonu ülkede girişimcilere ucuz kredi sağlayan, Azerbaycan Devlet Yatırım Şirketi ise petrol dışı sektörlerle yatırım çeken temel kuruluşlardır.

Ülkede petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi yönünde tarım ve turizm öncelikli sektörler olarak belirlenmiştir. Özellikle, tarım sektöründe uygulanan politikalar bu sektörün geliştirilmesi ile birlikte, verimliliğinin de yükseltilmesini amaçlamaktadır. Bu bakımdan tarım sektöründe alınan önlemler içerisinde tarım üreticilerinin 2014 yılına kadar tüm vergilerden muaf tutulması (toprak vergisi dışında), hammadde ve gelir desteğinin sağlanması, ucuz teknoloji kullanım olanaklarının genişletilmesi ve bunu sağlayacak "Agrolizing" Şirketinin (tarım üreticilerine uygun fiyatlardan teknoloji kullanım olanakları sağlayan şirket) devlet tarafından oluşturulmasını önemle belirtmeliyiz.

Ülkede "nakit ekonomisi"yle mücadele yönünde de önemli adımlar atılmıştır. Şöyle ki, 2001 yılından ülkede On-line Bankalar arası Ödemeler Sistemi (AZİPS), Küçük çaplı Ödemeler üzere Kliring Sistemi (XÖHKS), kredi kartı kullanımını sağlamak amacıyla Ulusal Kart İşlem Merkezi ve kamu hizmet haklarının toplanması alanında Yaygın Ödemeler üzerine Merkezi Bilgi Sistemi (KÖMİS) oluşturulmuş, 2006 yılından kamu sektöründe maaşların plastik kartlar aracılığıyla ödenilmesine başlanmış ve son yıllar kredi kartı kullanımını

yaygınlaştırmak amacıyla alışveriş merkezlerinde uygun altyapı çalışmaları hızlandırılmıştır.

Son olarak, kamu hizmet kalitesinin yükseltilmesi ve devlet-vatandaş ilişkilerinin sağlam temellere oturtulması amacıyla, ülkede 1998 yılından kamu yönetim sisteminde reformlar başlatılmış, yolsuzlukla mücadele, memuriyet sisteminin ve e-devlet projelerinin geliştirilmesi çalışmaları genişletilmiştir. Bunlar arasında 2004 yılından itibaren sistemli hale getirilmeye çalışılan yolsuzlukla mücadeleyi özellikle belirtmek isteriz. Şöyle ki, 2004 yılından bugüne ülkede yolsuzlukla mücadelenin hukuksal ve kurumsal altyapısı önemli ölçüde tamamlanmış ve devlet programları uygulamaya konulmuştur (Bağırzade, 2007, ss. 5-7).

4. Bağımsızlığının XX. Yılında Azerbaycan Ekonomisinin Dünyadaki Konumu

Bağımsızlık döneminde ekonomik alanda yaşanan tüm olumlu ve olumsuz gelişmelerin sonucu, bugün Azerbaycan ekonomisi dünyada belli bir konuma yerleşmiştir. Tablo 17’de bağımsızlığının 20. yılında bazı kantitatif ve kalitatif parametreler üzerine Azerbaycan ekonomisinin dünyadaki konumu sunulmuştur. Tablo’dan görüldüğü gibi, Azerbaycan 2010 yılında 9,2 milyon kişilik nüfusu ile dünyanın 89’uncu, İslam dünyasının 31’inci, Türk dünyasının 4’üncü, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)’nin 5’inci, Güney Kafkasya’nın 1’inci büyük ülkesi ve 51,5 milyar dolarlık GSMH göstergesi ile, dünyanın 71’inci, İslam dünyasının 20’inci, Türk dünyasının 3’üncü, BDT’nin 5’inci, Güney Kafkasya’nın ise 1’inci büyük ekonomisidir. Tablo’da da gösterildiği gibi bugün tüm temel kantitatif parametreler üzerine Azerbaycan ekonomisi Güney Kafkasya’da lider ekonomi konumundadır.

Tablo 17’yi incelediğimizde karşılaştığımız diğer bir dikkat çekici husus, Azerbaycan ekonomisinin Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi üzere Türk dünyası, BDT ve Güney Kafkasya’da, İnsani Gelişim Endeksi üzere ise yalnızca Güney Kafkasya’da 1’inci sırada yer almasıdır. Genellikle, Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi, İş Yapma Kolaylığı Sırası ve İnsani Gelişim Endeksi üzerine Azerbaycan’ın son yıllarda görece olarak daha iyi konuma yükseldiğini söyleyebiliriz. Şöyle ki, Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi üzere Azerbaycan 2009-2010 yılında dünya sıralamasında 18 aşama yükselmiş, Dünya Bankası “İş Yapma 2009” raporunda “yılın en reformist ülkesi” ilan edilmiş ve İş Yapma Kolaylığı Sırası üzerine 54 aşamalık bir yükseliş kaydetmiştir (World Economic Forum, 2009, s. 13, World Bank, 2008, s. 1, 6).

Tablo 17. Bağımsızlığının XX. Yılında Bazı Temel Parametreler Üzerine Azerbaycan Ekonomisinin Dünyadaki Konumu

Göstergeler	Azerbaycan'ın sırası				
	Dünyada	İslam dünyasında (57 ülke)	Türk dünyasında (6 ülke)	BDT'de (9 ülke)	Güney Kafkasya'da (3 ülke)
Bazı temel kantitatif parametreler					
Nüfus, milyon (UN)	89	31	4	5	1
GSMH, milyar dolar (The World Bank)	71	20	3	5	1
Kişibaşına GSMH, bin dolar (IMF)	77	15	3	3	1
Kişibaşına GSMH (SGP), bin dolar (IMF)	80	15	3	4	1
İhracat, milyar dolar (CIA, The World Factbook)	64	17	3	5	1
İthalat, milyar dolar (CIA, The World Factbook)	105	28	4	5	1
Bazı temel kalitatif parametreler					
Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi (World Economic Forum)	55	10	1	1	1
İş Yapma Kolaylığı Sırası (The World Bank)	54	7	2	3	3
Ekonomik Özgürlük Endeksi (Heritage)	92	15	4	4	3
Yolsuzluk Algılama Endeksi (Transparency International)	134	30	3	5	3
İnsani Gelişim Endeksi (UNDP)	67	10	2	3	1
Hayat Kalitesi Endeksi (The Economist Intelligence Unit)	86	16	2	2	2
Küreselleşme Endeksi (KOF Swiss Economic Institute)	82	14	3	3	2

Kaynak: Tablo'da gösterilen kaynaklara dayanarak, BAĞIRZADE tarafından hazırlanmıştır.

Ayrıca, 2010 yılında İnsani Gelişim Endeksi üzerine de Azerbaycan'ın "Yüksek İnsani Gelişim" gurubu ülkeleri sırasında olduğunu görmekteyiz. Hatta Türkiye ile de kıyasladığımızda, her üç göstere üzerine Azerbaycan'ın Türkiyeden önde olduğu ortaya çıkmaktadır (UNDP, 2010, ss. 142-144).

5. Geleceğe Yönelik Beklentiler

Azerbaycan ekonomisinde yaşanan mevcut süreçlerin genel değerlendirmesini yaptığımızda, yakın gelecekte de makroekonomik istikrarın ve ekonomik büyümenin devam edeceğini söyleyebiliriz. Nitekim Azerbaycan ekonomisinde 2011 yılında yüzde 2,8, 2012 yılında ise yüzde 2,5 oranında büyümenin yaşanacağı IMF tarafından da öngörülmüştür. Dünya Bankası'nın öngörülleri ise ekonomik büyümenin daha hızlı, sırasıyla yüzde 3,5 ve yüzde 3,6 oranlarında gerçekleşeceği yönündedir (AR Merkezi Bankı, 2011, s. 10).

Ülke ekonomisinin yakın gelecekteki pozitif gelişimi uluslararası kredi derecelendirme kuruluşları tarafından da teyit altına alınmıştır. Şöyle ki, 2011 yılında Standart&Poor's ve Moody's derecelendirme kuruluşları Azerbaycan'ın kredi notunu değiştirmeyerek ekonomik perspektifini "pozitif"; "Fitch" ise kredi notunu "BB+" seviyesinden "BBB-" seviyesine yükseltmekle, ekonomik perspektifini "pozitif" şeklinde değerlendirmiştir. Aynı yıl Instustional Investor tarafından da Azerbaycan'ın kredi notu 48,2'den 50,1'e yükseltilmiştir.

Makroekonomik parametrelerde beklenen pozitif gelişmelerle birlikte, yakın gelecekte de ekonomide petrol ve doğalgaz faktörünün kendi etkisini koruyacağı ve bunun en az 2020'li yıllara kadar devam edeceği beklenmektedir. Özellikle de, 2011 yılı içerisinde Hazar Denizi'nde büyük doğalgaz rezervlerinin bulunmasını hesaba katarsak, gelecek yıllarda Azerbaycan'ın ekonomisinde doğalgaz üretimi ve ihracatının da önemli boyutlara ulaşacağı görülmektedir.

Uygulanan hükümet politikalarının genel değerlendirmesini yaptığımızda ise, yakın gelecekte, ekonomide büyük hacimli altyapı yatırımlarının devam edeceğini ve ekonomik yapının modernleştirilmesi, bölgesel kalkınma, petrol dışı sektörlerin gelişimi, kayıtdışılıkla mücadele gibi konuların başlıca politika öncelikleri olacağını söyleyebiliriz.

Sonuç ve Öneriler

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisinin gelişimini ana hatlarıyla incelememiz sonucu, 1991-1996 yılları arası dönemde ekonominin neredeyse tüm parametrelerinde önemli gerilemelerin, 1996 yılından başlayarak ise istikrarın sağlanması ve 1998 Rusya ve 2008 dünya ekonomik krizlerinin etkileri dışında pozitif yönde gelişmelerin yaşandığı ortaya çıkmıştır. Özellikle petrol ve doğalgaz sektöründe yaşanan hızlı gelişim süreçlerinin etkisiyle 2000'li yıllarda temel ekonomik parametrelerde çok büyük iyileşmeler kaydedilmiş ve bunun önümüzdeki yıllarda da devam edeceği öngörülmektedir. Böylece bağımsızlık sonrası ekonomide yaşanan tüm olumlu ve olumsuz süreçlere rağmen 1991-2010 yılları arasında GSYİH hacmi (diğer ifadeyle Azerbycan Ekonomisinin büyüklüğü) yaklaşık 74 defa, kişi başına GSYİH hacmi 59 defa, devlet bütçe harcamaları 73,5 defa, toplam dış ticaret hacmi 7 defa, ihracat 10 defa, ithalat ise 3,5 defa artmış ve bugün Azerbaycan ekonomisinin tüm temel kantitatif parametreleri üzerine Güney Kafkasya'da lider konumdadır.

Fakat bağımsızlık sonrası yaşanan tüm pozitif gelişmelere ve hükümetler tarafından uygulanan çözüm stratejileri ve politikalarına rağmen, Azerbaycan Ekonomisinde hala belli sorunlar yaşanmaktadır ki, bunlardan da en önemlileri ekonominin önemli ölçüde petrol sektörüne bağımlı hale gelmesi, istihdam dostu ekonomik büyüme modeline geçilememesi, bölgesel dengesizlik, tarım sektörünün verimsizliği, Dağlık Karabağ ve çevre bölgelerinin Ermenistan tarafından işgalinin doğurduğu sosyo-ekonomik sorunlar, yüksek faizler, yüksek vergi yükü, kamu hizmetlerinin yeteri kadar gelişmemesi, şirketleşme oranının düşüklüğü, kurumsal yönetim geleneğinin zayıf olması, “nakit ekonomisi”nin yaygın olması, suni tekelcilik, kayıtdışılık, yolsuzluk ve çeşitli altyapı sorunlarıdır.

Bize göre, ekonomide yaşanan mevcut sorunların çözümü konusunda aşağıdaki yönlerde politika önlemlerinin alınması etkili olabilir:

1. *Sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanması, istihdam düzeyinin yükseltilmesi, yoksulluğun azaltılması, gelir eşitsizliğinin azaltılması, bölgesel dengesizliğin azaltılması, petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi yönündeki politikaların devam ettirilmesi ve aşağıdaki yönlerde geliştirilmesi gerekir:*

- *Doğal kaynaklara dayanan ekonomik büyüme modelinden yüksek teknoloji ve verimliliğe dayanan ekonomik büyüme modeline geçilmesi gerekir. Bunun için ülkeye yeni teknoloji transferinin teşviki, AR-GE*

yatırımlarının artırılması, bilim-ekonomi işbirliğinin en mükemmel modellerinin uygulanması, ekonomide kaynak tahsisi ve kullanımı alanında verimlilik artışına yol açan modern üretim ve yönetim sistemlerinin ve optimal büyüklükteki ekonomik birimlerin oluşturulması, eğitimin, özellikler de teknik eğitimin kalitesinin yükseltilmesi ve ülkeden “beyin göçü”nün önüne geçilmesi yönünde önlemler alınması zorunludur.

- *Ekonomide istihdam düzeyinin yükseltilmesi, diğer ifadeyle işsizliğin doğal düzeyde tutulması gerekir.* Bu bakımdan istihdam sorununun çözümünde özel sektörün rolünün yükseltilmesi, istihdamı teşvik edici iktisat politikası mekanizmalarının oluşturulması, işgücü piyasasında arz ve talebin yapısal uygunluk düzeyine ulaşılması, işsizlere yeni iş becerileri sağlayan geniş kapsamlı eğitim programlarının uygulanması ve uzun dönemli işsizlere “geçici işler”in sağlanması yönünde önlemler alınması gerekir.
- *Yoksulluğun ve gelir eşitsizliğinin azaltılması amacıyla, yoksullukla mücadelenin mevcut politika mekanizmalarının geliştirilmesi, gelir eşitsizliğinin azaltılmasında mali politika araçlarının aktif şekilde kullanılması gerekir.* Bu yönde aile sigortası sisteminin uygulanması, yoksulların konut edinme, eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşım olanaklarının genişletilmesi, işsizlik sigortasının geliştirilmesi, mikrokredi uygulamasının yoksulluğun yüksek olduğu bölgeler üzerine daha da genişletilmesi, resmi yoksul ailelere iş imkanı sağlayanlara vergi istisna ve muafiyetlerinin uygulanması, istihdamda tarım sektörünün payının zamanla azaltılması, sosyal programlara finansman sağlanması ve gelir eşitsizliğinin azaltılması amacıyla lüks ve prestij ürünleri ve yüksek getirili emlak türlerine uygulanan vergi derecelerinin ciddi biçimde yükseltilmesi, ortalama ücretlerin artırılması, toprak piyasasının oluşturulması gibi önlemler etkili olabilir.
- *Artık bölgesel kalkınma politikalarında iktisat politikasının doğrudan yöntemlerinden daha çok, dolaylı yöntemlerine, diğer ifadeyle koşul sağlayıcı faktörlere etki yapılmasına zamanla üstünlük verilmesi gerekir.* Bunun için bölgesel gerçeklerin daha kapsamlı bir şekilde ele alınması ve bölgesel aktörlerin daha aktif katılımının sağlanması, bölgesel yatırımlarda düzgün ardıllık, yüksek çarpan etkisi ve biri birini tamamlama ilkelerine uyum düzeyinin yükseltilmesi, bölgesel kalkınmaya bilimsel desteğin genişlendirilmesi önemlidir. Bize göre, Azerbaycan’da uygulanan bölgesel kalkınma politikasının gösterilen yönlerde başarı sağlaması için ilk önce kurumsal mekanizmaların

geliştirilmesi zorunludur ki, bunun da temelinde Batı ülkelerinin çoğunda uygulanan Kalkınma Ajans'ları tecrübesinden yararlanma dayanmaktadır.

2. *Enflasyonla mücadelenin devamlılığını sağlayacak ve enflasyonun ekonomik aktörler üzerindeki negatif etkilerini minimize edecek politika mekanizmalarının geliştirilmesi gerekir.* Bunun için Merkez Bankası'nın piyasa aktörlerinin rasyonel beklentilerini yönlendirme mekanizmalarının oluşturulması ve geliştirilmesi, gelirlerin endeksleştirilmesinin mevcut uygulamalarının kamu sektöründe çalışanların maaşlarını ve asgari ücret düzeyini kapsayacak şekilde genişletilmesi ve enflasyonun piyasa aktörleri üzerinde vergilendirme açısından ortaya çıkara bileceği “mali sürüklenme” (fiscal drag) etkisini bertaraf edecek enflasyon muhasebe sisteminin uygulanması zorunludur.
3. *Faiz politikasının kayıtdışı tasarrufları yatırım şeklinde resmi sektöre kazandırma etkisinin yükseltilmesi gerekir.* Bu açıdan mevduatlara uygulanan ortalama faiz derecesi ile sermayenin kayıtdışı sektörde ortalama getiri derecesi arasındaki farkın minimize edilmesi, yatırım kredilerine uygulanan faiz derecesinin resmi sektörde yatırım faaliyetlerini özendirerek etkiye kavuşturulması etkili olabilir.
4. *Ülkede makroekonomik istikrarın önemli unsuru olan döviz gelirlerinin uzun vadede devamlılığının sağlanması açısından ihracat gelirlerinin petrole bağımlılığının azaltılması amacıyla petrol dışı sektörlerin ihracat potansiyelinin artırılması yönünde politika önlemlerinin alınması gerekir.* Bu bakımdan, mevcut ve potansiyel ticaret partnerleri ile iki taraflı ticaretin hukuki altyapısının geliştirilmesi, serbest ticaret anlaşmalarının imzalanması, vize işlemlerinin kolaylaştırılması ve bu ülkelerde ticari ve ekonomik müşavirlik hizmetlerinin oluşturulması; ihracata dayalı üretim sektörlerine mali teşviklerin uygulanması; ihracat kredilerinin sağlanması (EximBank'lar aracılığıyla); ihracat firmalarının uluslararası standart sistemlerine entegrasyon çalışmalarına destek sağlanması; ihracat firmalarının uluslararası piyasa araştırmalarına ve bilgi edinme çalışmalarına destek sağlanması ve uluslararası düzeyde “Made in Azerbaijan” marka imajının oluşturulması ve gelişimi konusunda kapsamlı ve sistematik önlemlerin alınması zorunludur.
5. *Bütçe dengesinin devamlılığının ve bütçenin sosyo-ekonomik fonksiyonlarının daha etkin bir şekilde gerçekleştirilmesinin sağlanması amacıyla, onun petrol faktörüne bağımlılığının zamanla*

azaltılması ve vergiler gibi devamlı gelir kaynakları ile finanse edilme düzeyinin yükseltilmesi gerekir. Bunu için ekonomide reel sektörün, özellikle de petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi, lüks ve prestij ürünleri ve yüksek getirili emlak türlerine uygulanan vergi derecelerinin yükseltilmesi ve yeni vergilerin getirilmesi ve kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınması gibi önlemlerin alınması zorunludur.

6. *Hem ekonomik kalkınmayı hızlandırması, hem de kayıtdışı sektörü sınırlayıcı etkiye sahip olması düşünülerek, petrol dışı sektörde yabancı yatırımları özendirici politikaların geliştirilmesi gerekir.* Bu açıdan, yabancı yatırımlara vergi istisna ve muafiyetlerinin sağlanması, serbest bölgelerin oluşturulması, özeleştirmelerde yabancı yatırımcıların katılım olanaklarının genişletilmesi, yap-işlet-devret gibi finansman mekanizmalarının yaygın bir şekilde kullanılması, yabancı yatırımlarla ilgili tüm resmi işlemlerin “tek durak” (one stop shop) ilkesi temelinde yürütülmesinin sağlanması, daha sağlam çalışma ortamının oluşturulması, ekonomide sağlam rekabetin sağlanması ve ülkenin uluslararası ekonomik sisteme entegrasyonunun derinleştirilmesi önlemleri etkili olabilir.

7. *Vergi yükünün daha da azaltılması gerekir.* Bu bakımdan gelir vergisinde tek derece sistemine geçilmesi, vergilendirilmeyen gelir düzeyinin daha da yükseltilmesi, basitleştirilmiş vergi sisteminin kapsamının genişletilmesi, çift vergilendirmenin ortadan kaldırılması çalışmalarının daha da genişletilmesi, belli tutarı aşmayan yarı zamanlı (part-time) ve küçük işlerin sembolik vergilendirmeye tabi tutulması, yerleşik olmayan kişiler için vergi yükünün hafifletilmesi, yabancı vatandaşların yurtiçinde ödedikleri KDV'nin gümrük kapılarına iade mekanizmasının (refund) oluşturulması, şahsi ev ve konutların inşası ve bakımı hizmetlerinde KDV oranlarının düşürülmesi, kredi kartları ile yapılan ödemelere vergi indirimlerinin uygulanması, sosyal güvenlik pirimleri ödemelerinin işçi ve işveren arasında dengeli dağılımının sağlanması, mali affın verilmesi gibi önlemler etkili olabilir.

8. *Girişimciler için resmi prosedür ve işlemlerin daha da basitleştirilmesi gerekir.* Bu yönde, “tek durak” sisteminin ticari faaliyetlerin diğer aşamalarını da kapsayacak şekilde genişletilmesi, vergi ve sosyal güvenlik sisteminde bürokratik prosedürlerin daha da basitleştirilmesi, dış ticaret işlemlerinin basitleştirilmesi, ruhsat alma işlemlerinin otomatik ruhsatlandırma yönünde geliştirilmesi, sınır ticaretinin geliştirilmesi, çalışma yasalarının esnekliğinin artırılması, büyük ticari merkezlerde kamu kurumlarının seyyar bürolarının oluşturulması, patent vergi sisteminin (patent tax system) kapsamının genişletilmesi,

hanehalkı hizmetlerinde hizmet çeklerinin uygulanması gibi önlemlerin alınması etkili olabilir.

9. *Girişimciler için devlet teşvik mekanizmalarının geliştirilmesi gerekir.* Bu bakımdan yeni girişimciler için teşviklerin genişletilmesi, Girişimciliğe Destek Ulusal Fonu'nun ucuz kredilendirme mekanizmasının geliştirilmesi, tarım sektöründe uygulanan teşvik mekanizmasının etkinliğinin artırılması, girişimcilere devlet tarafından bilimsel ve bilgi edinme desteğinin genişletilmesi, girişimcilerin devlet tarafından ödüllendirilme mekanizmasının geliştirilmesi önlemleri etkili olacaktır.
10. *Girişimcilik altyapısının geliştirilmesi gerekir.* Bu bakımdan özellikle sermaye ve sigorta piyasasının geliştirilmesi, organize sanayi bölgelerinin oluşturulması, danışmanlık hizmetleri sektörünün ve fuarcılık altyapısının geliştirilmesi önem arz etmektedir.
11. *Ülkede girişimcilerin hak ve menfaatlerinin sağlanması düzeyinin daha da yükseltilmesi gerekir.* Bu açıdan girişimcilerin organize olma düzeyinin yükseltilmesi, resmi işlemlerdeki gecikmelerin önlenmesi ve fikri mülkiyet veya telif haklarının korunması zorunludur.
12. *Kayıtdışı ekonomiyle mücadele politikasının geliştirilmesi gerekir.* Bu yönde kayıtdışı ekonomiyle mücadele alanında devlet programının hazırlanması, resmi merkezi kurumun oluşturulması, istatistik verilerin geliştirilmesi, cezaların sertleştirilmesi, yasal boşlukların giderilmesi, vatandaşlara tek kimlik (ID) numarasının verilmesi, vergi sisteminde oto kontrol mekanizmalarının geliştirilmesi, uluslararası muhasebe standartlarına geçilmesi, üçüncü kişilerin kayıtdışı faaliyetlerle ilgili kamu kurumlarının haberdar etmesinin teşviki, kamu kurumlarının teknik ve teftiş olanaklarının geliştirilmesi, bağımsız denetim kurumlarının geliştirilmesi, sendikaların denetim olanaklarının genişletilmesi, kamu kurumları arasında koordinasyonun geliştirilmesi, nakit ödemelerin sınırlandırılması, sosyal denetimden yararlanılması, ihbar hatlarının oluşturulması, kayıtdışı sektör aleyhine sosyal bilincin geliştirilmesi, bu alanda uluslararası kuruluşlarla işbirliğinin güçlendirilmesi gibi önlemlerin alınması zorunludur.

Kaynakça

- Aras, O. N. (2005). *Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkanları*. Bakü: TÜSİAB Yayın No: 2005-001.
- AR Merkezi Bankı. (2011). *2010 İllik Hesabat*. Bakı.
- Bağırzade, E. R. (2007). *Kayıtdışı Ekonominin Temel Özendirici Faktörlerinden Biri Gibi Yolsuzluk ve Onunla Mücadelenin Azerbaycan Girişimleri*. Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Ocak, Sayı: 11. 5 Ocak 2011 tarihinde <http://www.akademikbakis.org/sayi11/makale/kayitdisi.pdf> adresinden erişildi.
- Bağırzade, E. R. (2009). *Müstegil Azerbaycanda Reallaştırılan İktisadi Siyasetin Leqallaştırma Aspektleri*. “Heyder Eliyev İktisadi İnkişaf Stratejisinin Tentenesi” Mövzusunda Keçirilmiş Elmi-Praktiki Konfransın Tezsleri, Bakı: İktisad Universiteti, 141-145.
- Hüseynova, A. C. (2001). *Giymetlerin Dövlət Tenzimlenmesi*. Bakı: Çaşıoğlu.
- Memmedov, S. (1998). *İnflyasiya ve Maliyye Bazarı*. Bakı: Ebilov, Zeynalov ve Oğulları.
- Müzefferli, N. (1999). *İqtisadi Etüdler*. Bakı: Şuşa.
- Prezident Kitabhanası. (2004). *Azerbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Eliyevin Nitgleri, Çıxışları, Müsahibeleri ve Beyanatlari*. Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi, Bakı.
- Prezident Kitabhanası. (2009). *Azerbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Eliyevin Nitgleri, Çıxışları, Müsahibeleri ve Beyanatlari*. Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi, Bakı.
- Prezident Kitabhanası. (2007). *Azerbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Eliyevin Nitgleri, Çıxışları, Müsahibeleri ve Beyanatlari*. Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi, Bakı.
- Prezident Kitabhanası. (2010). *Azerbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Eliyevin Nitgleri, Çıxışları, Müsahibeleri ve Beyanatlari*. Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi, Bakı.
- Prezident Kitabhanası. (2011). *Azerbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Eliyevin Nitgleri, Çıxışları, Müsahibeleri ve Beyanatlari*. Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi, Bakı.
- Schneider F., Buehn, A. ve Montenegro, C. E. (2010). *Shadow Economies All over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007*. World Bank Policy Research Working Paper No. 5356, July.
- T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2011). *Azerbaycan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri*. Bakü, Ağustos, 5 Ocak 2011 tarihinde <http://www.musavirlikler.gov.tr> adresinden erişildi.

- UNDP. (2010). *Human Development Report 2010*. 20th Anniversary Edition, New York.
- World Bank. (2006). *Company Corporate Governance in Azerbaijan: Survey Results*. Azerbaijan Corporate Governance Project, IFC, Washington, D.C.
- World Bank. (2008). *Doing Business 2009*. IFC, Washington, D.C.
- World Bank. (2010). *Doing Business 2011*. IFC, Washington, D.C.
- World Economic Forum. (2009). *The Global Competitiveness Report 2009-2010*. Geneva.
- World Economic Forum. (2011). *The Global Competitiveness Report 2011-2012*. Geneva.